

קווים לדמותו של בוריס אַרקאַדיאוויץ' קלֶצקין

לענף הוצא-הלאור מסורות רבות וחשובות בקרב היהודים, ואל היפות מהן אני עצמי מחובר וקשור. כמוני ככל איש-תרבות יהודי אמיתי. דהיינו: גדלתי והתח-נכתי על גבי גל-האשפה שליד בית-הדפוס של 'האלמנה והאחים ראָם' בוויילנה. המעשה שהיה כך היה:

באותה החצר נמצא ה'חדר' בו למדתי, וממש באותה חצר פעל בית-חרושת לממתקים. בוקר בוקר היו משליכים אל גל-האשפה אוצר שלם של ניירות-עטיפה פגומים ואף שאריות של סוכריות, שהיו בבחינת סרח עורף. היה זה איפוא גל-אשפה אריסטוקראטי, ועלה מתוכו ריח של מארציפנים. כלום אפשר להשתומם, שאנחנו, דרדקי ה'חדר', בילינו סביב גל-האשפה יותר זמן מאשר סביב השולחן בביתו של הרבי?

וכשלושה צעדים מן האוצר הבלום הזה נמצא חדר הכניסה המיושן, שסופח בשיפוץ, העולה אל בית הדפוס של 'האלמנה והאחים ראָם'.

גם ה'אלמנה' נהגה להשליך אל האשפה הררים של נייר-פסולת. זה אמנם הפריע לנו במלאכתנו. ואף כעסנו על ה'אלמנה' וספרייה-מעשיות שלה (את פסולת ספרי הקודש לא נהגו להשליך לאשפות, אלא להוביל אחר כבוד לחצר בית-הכנסת, לגניזה). והנה קרה, שהרמתי ספרון אחד שלם והתחלתי לקרוא בו, ותוך כדי קריאה נשכחו ממני אפילו הסוכריות. היה זה סיפור, שכתב אותו פלוני א'מ"ד אודות העיר לינְבֶּה (המחבר, כפי שנודע לי לימים, אייזיק מאיר דיק (1814-1893), היה כבר בימים ההם שרוי במושב-זקנים, ואילו את ספריו חזרו והדפיסו מבלי לשלם לו תמורתם שבר-סופרים).

זו היתה כניסתי הראשונה אל ספרות יידיש.

את האלמנה עצמה לא ראיתי מעודי בעיני, אף לא את האחים. עליהם הרהרתי לי בנוסח השיר העממי: "תשעה אחים טובים היינו... סחרנו ומכרנו ספרים..." אלא שלא הצלחתי למצוא חרוז מתאים.

לאחר שנים נודמנתי בכיתה אחת בבית-הספר עם אחד הנכדים או הנינים של האלמנה. אך הילד הזה, בעל הלחיים העגולות והסמוקות, היה ריאלי מדי ולא התחבר בדמיוני אל סבתא-רבא האגדתית שלו.

'האלמנה והאחים ראָם' צמחו וגאו בתודעתי עד כדי דמות של ספינה וְנְציאנית קדומה, הקורעת את גלי הים ושטה על פני מימיה של התרבות היהדות המסורתית. ספינה קדמונית זו מונהגת בידו של רבי-החובל, נסיך המגיהים היהודים, המלומד והמגיה של הש"ס – שמואל שרגא פיינגוון (1838-1932).

כלום קיימת אפילו קרן זווית אחת בעולמה של התרבות המסורתית היהודית, אשר אל נמליה לא הגיעה ספינת 'האלמנה והאחים ראָם' עם המבחר העצום של סחורתה המודפסת בשורות צפופות, החל מכרכי הש"ס הכבדים ועד ספריי-המעשיות הערומים והיחפים של א'מ'ד' – החלוץ המבשר של ספרות יידיש החדשה? הרי זה מעין מנדלי מוכר-ספרים בקנה-מידה עולמי! ואנחנו – בוודאי ובוודאי אין לנו מה להתבייש במוסד ישן וחשוב זה. הרי רק על קרקע מסורות מעין אלו בענף ההוצאה-לאור יכול היה לצמוח להלן בית-ההוצאה של בוריס קלצקין בוילנה.

* * *

אך האלמנה לא היתה בודדה במערכה זו. גם מוצאם של האחים לוויין-אָפּשְׁטין אחוז במשפחת מו"לים, וספר היוחסין שלהם משתרע על פני 150 שנים. גם האחים לוויין-אָפּשְׁטין הגיעו עם סחורתם עד קצה העולם. על אחד מן הלקוחות שלהם רצוני לספר כאן. ואדרבה, התבוננו נא בעצמכם ותראו, הסיפור הזה נשמע כפרק מתוך 'מסעות בנימין השלישי' המסופר מפי בנימין עצמו.

כאשר הגענו פעם לארץ מְרוֹקוֹ, אל העיר פֶּז, נטה היום לערוב. ועם הערב התרגש ובא לעולם חג הסוכות. איש יהודי זקן ומכובד, לבוש בורֶנס שחור ונעול נעלי-בית, עמד וחיכה לאוטובוס שלנו כשידיו משולבות זו בזו לאחור באורח חגיגי. הוא ניצב שם, לאורו של הפנס החשמלי היחיד, כפי שניתן היה להתרשם, מאז החורבן האחרון וציפה למשיח. והנה הגיעו ובאו יהודים משֶׁנִּים כאלה, כמוני וכחברי, והביאו באמתחתם מכתב מלוויין-אָפּשְׁטין המו"ל אל לקוחו בפֶּז.

היהודי המכובד הוליך אותנו על פני הכיכר הריקה אל הרובע היהודי – מְלָא – המשתרע שם עד עצם היום הזה, כבוש בין שני שערי-גיטו.

וברחוב היהודי חג היום. צעירים לבושים בבורנסים רקומים מתנהלים להנאתם; ועימם נערות יהודיות חִנְנִיות. וכן – חיילים חבושים תרבושים טורקיים, והם שחוריי-עור ומבריקים כאילו זה עתה צוחצחו בחריצות במשחת-נעליים. מעל הגגות השטוחים נשמע קול זמר מוכר. הרי זה קולו של סירוֹטָה החזן, המשמיע את ה'רְצָה' הווילנאי שלו מתוך שפופרת של מְקוֹל. מיד נוכחנו לדעת כאן, שיש לנו בבית תרבות ליצוא למען היהודים מכל המינים ובכל העולם כולו.

אל לקוחו של לוויין-אָפּשְׁטין הגענו רק למחרת אחרי הקידוש. הוא קיבל אותנו בחצר המזרחית שלו, שהיתה דומה לחדר מרווח בלי גג. בעניין רב הוא קרא את המכתב, שהמו"ל כתב אליו באותיות דפוס.

ולא היה לאל ידו לסיים את קריאת המכתב, מאחר שזה היה, כאמור, אחרי הקידוש, והוא היה שרוי בגילופין. אלא שהוא האמין לדברינו, שהשמענו באוזנינו. דיברנו אליו בלשון הקודש מימי אלכסנדר מוקדון, וכאשר דיברנו ישבו כל בני המשפחה ישיבה ערבית, מסובים על הארץ בקרן זווית, והאזינו מתוך הדרת דרך-ארץ למוצא פינו.

מראהו של בעל-הבית עצמו היה יפה ומרשים. לכבוד החג הוא השיל מעל כתפיו את הבורנס השחור – סמל הגלות הערבית – וניצב לפנינו בכל הדרו כנגיד ספרדי

שחרחר וחינני, לבוש בבגדי משי כעין התכלת עם קישוטי חפתים וצווארון צחורים
בנוסח הלבוש הספרדי מן המאה ה־17, שקודש בנוסח המסורת היהודית.
זה היה יותר מאשר סתם נסיעת ביקור לְמְרוֹקוֹ, זה היה מסע פאנטסטי לְעֵבֶר
הרחוק. ואל גלגול־הזמן המיוחד במינו הזה הגיע עם סחורתו מוכר־הספרים היהודי
מווארשה!

אין לזלזל במסורות תרבות, אף אם הן נראות בעינינו המודרניות היום
כאקזוטיות. התרבות היהודית המודרנית שלנו אחוזה במרחב קולטור־היסטורי רב־
תעצומות, המגיע אלינו מן הדורות שחלפו.

מה שאמנם היה פאנטסטי, זו התנופה חובקת־עולם־ומלואו של המוֹל־בהפצת
הספר היהודי. בּוֹרִיס אַרְקַאדִיאָוויץ' קְלֶצְקִין הוסיף והפיח בהפצת הספר בידיש את
נשימת ההיקף העולמי. אך הוא הגיע לכך לא מכוחה של המסורת התרבותית
שלנו, שהוא לא נטל ממנה אלא את צורותיה החיצוניות. כוחו ינק בעצם משורש
אחר לחלוטין, שורש לא יהודי מכול וכול. על־כן גם הכתרתי את מסתי זו בשמו
הלא־יהודי המצלצל כרוסי: בּוֹרִיס אַרְקַאדִיאָוויץ' קְלֶצְקִין.

* * *

י. ל. פּרִיץ ויעקב דינון בילו פעם שבועות קיץ אחדים באחוזתו של קלצקין, במקום
המכונה 'סטאַרְבו' ליד העיר קלצק.

לאחר זמן סיפר לי פּרִיץ סיפורים ממש דמיוניים אודות בעל־האחוזה היהודי הזה,
העטור זקן־נבוכדנאצר. בין היתר עלה גם הסיפור אודות הדובים.

במורד, ליד היער – סיפור פּרִיץ – נמצא בית־יציקה לזכוכית. מבעד העומק
האפל שנשקף מן השער־הפתוח ניתן היה להבחין בריצודן של להבות זעירות על
פני הבקבוקים הלוחטים, שזה עתה נופחו אל צורתם.

למעלה, במרומה של הגבעה, ניצבו להם שני דובים, כנראה מתוך סקרנות לראות
כיצד מייצרים בקבוקים. אך האיכרים, בראותם את האורחים הבלתי קרואים, פרצו
בזעקות אימה: דובים! דובים באים!

והנה הגיע בניחותא הפּרִיץ עצמו בעל זקן־נבוכדנאצר שחור, כלומר קלצקין
בכבודו ובעצמו, תפס את הדובים בציציות עורפם והוביל אותם בליווי קללות
וגערות חזרה אל כלובם, שדלתו נפרצה כנראה מכוח עוצמתם הדובית.

את התמונה הזאת ביקשתי לתאר להלן בספרי שטאַרקע און שוואַכע (חזקים
וחלשים), אשר גיבורו הראשי, ברל פודלאסקי, אינו אלא עיצוב דמותו של בוריס
ארקאדיאוויץ' קלצקין.

אכן, סיפור הדובים מעלה לעינינו דמות ססגונית וממש פאנטסטית. הפּרִיץ בעל
זקן־נבוכדנאצר הביא עימו לרחוב היהודי את הגבורה של מַאֲלֶךְ דובים.

הוא היה בנו של בעל־אחוזה, גביר מן האדירים, והיתה טעונה ממנו ובו תקיפות
נגידים ממש מבטן ומלידה. תקיפות־דעת מעין זו היתה זרה, בדרך־כלל,
לפסיכולוגיה היהודית. והנה התברר, שתקיפות־נגידים אינה תרומה של מה־בכך,
אם אמנם מתכוונים לפרוץ את חומת המכשולים והקשיים תוך כדי בניית ערכי
תרבות.

בוריס ארקאדיאוויץ' ירד אלינו טעון, הייתי אומר, עוצמת קדומים זרה, רוסית-מונגולית.

היתה בו אמונה תמימה בכוחותיו וקלות-החלטה להיסחף אל תחבולות ההימור. ודווקא המעט מן התכונה היהודית, שהיה אצור בו, בלט וצף כשמן על פני המים, כאשר היתה זו תכונתו של מנחם-מנדל. בתקיפות דעתו ובתנופת הימוריו הוא הפעיל, כדרך מנחם-מנדל, חישובים מרקיעים ותכניות להקים בירניות באוויר. הוא היה, נאמר בינינו, מין מנחם-מנדל גדול, המשליך אל כף המאזניים של דמיונותיו מאות אלפים טובים ושקולים מתוך רכושו הגדול, בתנופת גבורה כלל לא יהודית.

באותה ההחלטיות נעדרת-הרחמים, שאביו וסבו הגדילו את רכושם וקנייניהם – האב והסב שדוסטוייבסקי הרעיש עולמות נגדם ברוח אנטישמית, בטענה שהזידיים כובשים את אדמת הרוסים – וללא צל של רחמים, בזבו בוריס קלצקין באורח עקבי ושיטתי את רכושו וקנייניו לשם הגשמת תכניות ההוצאה-לאור הכבירות שלו.

ואמנם ייתכן, שמצנט אחר, מיושב ומחושב ממנו, ואולי אף מלומד יותר, היה מצליח להציב את תעשיית-ספרייה-יידיש על אבני-שתייה מוצקות יותר. אבל שום יד, פרט לידו החזקה של קלצקין, שהיה בכוחה לשבר ולפורר בלחיצה מטבעות נחושת, לא היתה מסוגלת לתת דחיפה פתאומית ורבת-עוצמה לספר ביידיש, לכתב-העת ביידיש, ולהעלות בזה את כל הייצור הספרותי אל רמה גבוהה כליכך, כפי שעשתה הרפתקנותו הבלתי מחושבת והנגידית-ברברית של בוריס קלצקין.

בוריס ארקאדיאוויץ' בעצמו לא היה לעולם מוכן להודות, שאין הוא מחושב דיו. הוא חשב את עצמו לאמן גדול בצירופי מסחר ותמרוניהם. הוא האמין, שבאותה יד קלת-תנופות, שהוא משקיע את כספו, הוא גם יגדיל וירבה את רכושו, ואף ירוויח עשרות מונים בפעולות כספיות אחרות. אפילו הבעת פניו, ובעיקר עיניו, שנתלהטו בלהט ערמומי, כאשר הוא היה מעניק למישהו דמי-קדימה, העידו שהוא אמנם סבור, שהנה נעשה כאן עסק מוצלח.

הרי גם לפני קלצקין הייתה קיימת מערכת הוצאה-לאור של ספרים ביידיש. אני עצמי הייתי עד, כאשר שני מו"לים התייצבו בביתו של י. ל. פרץ והתלוננו על הסופר פלוני, שהם הפקידו בידו דמי-קדימה בסך 75 רובל למען כתיבתו של ספר-לימוד ביידיש, ועד היום אין הם רואים אפילו שמץ ממנו. אפשר שעדיין לא נולד...

ואז שאל אותם פרץ בפשטות:

– מי זה מפקיר 75 רובל בידי הסופר פלוני?

ומקץ שנים אחדות קיים קלצקין, כמצנט אמיתי, מספר סופרים, ושילם להם משכורת חודשית מכובדת, וכל זה על חשבון כתביהם, הם התחייבו לכתוב והוא – אם ירצה השם – עתיד להרפיס אותם.

זה היה הרבה יותר מאשר מהלך של דוד עשיר. ספרות יידיש כולה זכתה לעליית-ערך וחשיבות, היא פשוט הרימה ראש.

אם נותנים לך שכר למפרע ועוד עם חיוך, סימן שזה כראוי! סימן שיש שחר למפעל התרבותי כולו!

בימים ההם היו הקוראים־החובבים קרובים יותר לענייני הספרות ודאגותיה. הוחשה עדיין נשימתה החמה של ועידת צ'רנוביץ (1908).

— מה יש כאן לדאוג? הרי קלצקין חי וקיים!

בהשמיעי דברים אלה קיבלתי פתאום צליפת מהלומה על ברכי, עד שממש הזדעזעתי. זו היתה הדרך בה ביקש אחד ממכרי להפקיעני מהרהורי. אפשר שבקרב עס־הקוראים היה מקובל נוסח זה של ברכה.

שמו של קלצקין עטה אגדה. והוא עבד בכל כוחותיו ואף למעלה מכוחותיו כדי לקיים ולהצדיק את האגדה הזאת.

זמן רב, רב מאד, הוא לא היה מוכן להודות, אפילו לעצמו, שרכושו הגדול אמנם כבר שקע וטבע בספרי היידיש שהדפיס. והיו לו תכניות תרבות מרקיעות גם מחוץ לספרים!

בצעדו נעול במגפיים גבוהים, לבוש חולצה דוסיית, כשזקנו כבר מאפיר במקצת, הוא היה מודד מגרש ריק ברחוב סְטֶפֶן הקטן, מגרש משלו, וחושב: כמה טוב היה להקים כאן בית לתיאטרון היהודי!

מילא — אני כבר יודע שהאיש ירד מנכסיו, אלא שאינני בטוח שהוא עצמו יודע זאת!

הוא בזבז את רכושו באורח תרבותי ביותר. ואולי גם באורח אגואיסטי. באשר — מי עוד — בכל עולם התרבות המודרני בידיש — הצליח להנציח את שמו על כל־כך הרבה עותקים של ספרים, כתבי־עת ועיתונים?

בוריס ארקאדיאוויץ, קלצקין היה המאושר בין כל המו"לים, באשר היה בכוחו בזמן מסויים לפקח על כל מערכות ההוצאה־לאור בידיש בעולם.

אלא שהוא גם היה האומלל ביותר, בונה־התרבות הטראגי ביותר, שראה בחייו כיצד מפעל האדירים שלו קורס ונחרב ממש לעיניו.

הוא נשאר בודד, בידיים ריקות, אל מול זרם הזמן ונסיבותיו. או אז הכרתי בו את האדם, על כל מעלותיו ועל כל מגבלותיו.

זה כבר לא היה הנגיד התקיף. יחד ניצבנו שנינו בעמלנו היומיומי הקשה מנשוא בעיתון יומי².

והריני קובע: מעלותיו עלו בהרבה על מגבלותיו. הוא היה בנוי מחומר אנושי, שממנו עוצבו בהיסטוריה גיבורים. רגש הכבוד שלו ויכולתו להחזיק מעמד צריכים היו לשמש דוגמה ומופת לרבים רבים, צעירים ממנו בהרבה. כבוד לזכרו של האיש האמיץ ובונה־התרבות הגדול!

(פורסם בעיתונו של קאציזנה מיין רעדנדיקער פילם)

(סרט הקולנוע שלי), חוב' 10, וארשה, 1 באוקטובר 1937,

עמ' 13-16.

הועתק להלן בחוב' 116-117 של די גאלדענע קייט, תל-

אביב, 1985, עמ' 185-190)

תרגם מידיש שלום לוריא

1 בוריס בן אהרן (ארקאדי) קלצקין (1875-1973). מן הדמויות הבולטות והססגוניות ביותר בעולם התרבות החילונית בידיש וספרותה. מוצאו ממשפחה מיוחסת של עשרה דורות רבנים. אפילו אביו, אהרן, סוחר היערות והעצים האדיר ובעל-האחוזה, היה בעל סמיכות לרבנות. בגיל 10 הגיע בוריס קלצקין לוויילנה, והתקרב בימי נעוריו לחוגי הפועלים היהודים, בעלי נטיות מהפכניות. היה בין מארגני ה'ועדות הו'ארגוניות' (זשארגאנישע קאמיטעטן), שהפיצו את ספרות יידיש בקרב הפועלים, ואף הוציאו לאור חוברות בידיש של מדע פופולארי.

בוריס קלצקין השתתף בכנס היסוד של ה'בונד' בוויילנה (1897) והיה פעיל מאד במפלגה הצעירה. הוא ייסד את העיתונים 'דער וועקער' (המעורר) ו'פאלקסצייטונג' (עיתון העם) ואף את הוצאת הספרים של ה'בונד' 'די וועלט' (העולם).

הודות לפעילותו העסקית, שהיתה אחוזה בקנייני המשפחה הגדולים, הצליח בוריס קלצקין להגשים את חוזהו האישי, והקים, ובגדול, את הוצאת הספרים 'וויילנער פארלאג פון ב. א. קלעצקין', שהפך לאחת מאבני-השתייה של תרבות יידיש המודרנית. וכך נאמר עליו ברברי ההספר בשם מערכת היווץ בלעטער (כרך 12, חוב' 4-5, עמ' 283): "הוא הגיע אל ספרות יידיש לא מתוך צמצום האופק וקטנוניות-של-פרוטות, ולפיכך הפך הוויילנער פארלאג פון ב. א. קלעצקין עם היווסדו לפני מלחמת העולם הראשונה ליותר מאשר מפעל בלבד: העבודה של ההוצאה-לאור והפעולה למענה הפכה לתנועה שלמה, שתאיה ניתן היה לגלות לא רק על פני רוסיה רבתי, אלא גם בחוגי תלמידים בגליציה ובקובינה ובין הסופרים בגניוירק".

ב-1912 יצא לאור ה'פנקס', ובינואר 1913 הועברה לאוילנה ההוצאה של כתבי-העת 'די יודישע וועלט' (נוסד ב-1912 בפטרבורג); קלצקין הפקיד עליו כעורך את שמואל ניגער, שנעזר בעבודתו בזליק קלמנוביץ כמזכיר המערכת. וכן הופיע בהוצאתו הגליון הראשון של העיתון לילדים 'די גרינינקע ביימעלעך'.

ימי המלחמה קטעו את פעולתה המבורכת של ההוצאה לאור, שהספיקה להדפיס ספרים רבים, לרבות ספרי לימוד לבתי-הספר, שלשון ההוראה בהם היתה יידיש. קלצקין השקיע אמצעים רבים בימי המלחמה כדי לשמור על בית-הדפוס ולקיים באחוזתו חבורה של סופרים.

עם גמר המלחמה חזר קלצקין לוויילנה וחידש את פעולת ההוצאה-לאור, וכן הקים לה מרכז-פעולה בווארשה, בירת פולין. שם הוא ייסד את השבועון 'ליטערארישע בלעטער' (בעריכת נחמן מייזיל) ואת הרבעון 'יידיש טעאטער' (בעריכת ד"ר מיכאל ווייכערט).

עם ייסוד הייווא בוויילנה, ב-1925, הצטרף קלצקין למייסדיו ופעיליו, והוציא על חשבונו כתבי-יסוד, כגון שלושת הכרכים של 'פילאָלאָגישע שריפטן', הלסקיקון בן ארבעת הכרכים של זלמן רייזען, חידש את הוצאת 'די יידישע וועלט' כירחון בעריכת נחמן מייזיל, פרץ הירשביין וי. י. זינגער, ותמך בהוצאתו של הירחון המדעי 'יווץ בלעטער' מראשיתו.

קלצקין עצמו לא היה סופר, אך הוא השקיע בספרות יידיש לא רק את כל הונו, אלא גם את כל ליבו.

ברחוב קוואַשְלֶנָה 23, מקום מגוריו (בקומה השלישית) ובית-הדפוס שלו (בקומה הראשונה) היה מחסן גדול מאד, שנצטברו בו עשרות אלפים ספרי יידיש בלתי כרוכים ומלאו אותו עד אפס מקום, עד אפס אוויר וחמצן...

אלתר קאציזנה הסופר, שהיה בין ירדיו הרבים של קלצקין, העלה את דיוקן אישיותו המיוחדת במינה ברומאן הגדול שלו שטאַרקע און שוואַכע (חוקים וחלשים) ברמותו

של הגיבור בערל פּוֹדְלָאָסקי. מוקירי זכרו של קלצקין בוויילנה קיוו להציב יד בעיר לגיבור התרבות הנדיב והנאמן, אך זה היה כבר סמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה...

2 הכוונה לעיתון היומי 'דער פֿריינד', שנתמך על-ידי המפלגה הקומוניסטית הבלתי לגאלית בפולין, במסווה של אירגון בשם 'פֿאַלקספֿראַנט', וקלצקין האמין שיש לו סיכוי עסקי סביר מפני האהדה לברית-המועצות בחוגי ציבור רחבים. במערכת עיתון זה פעלו, מלבד אלתר קאציזנה, גם שני בניו של זלמן רייזען, שאול ולייב. העיתון הופיע בשנים 1934-1935 ונסגר בפקודת השלטונות. אפשר שהטראגדיה העיקרית של קלצקין בפרשה זו היתה לא רק באובדן הכסף, אלא בעובדה שהיריב והמתחרה העיקרי של ה'דער פֿריינד' בווארשה היה העיתון היומי של ה'בונד' — 'די פֿאַלקסצייטונג', באשר חוטים רבים ועמוקים קשרו בין בוריס קלצקין לבין מפלגת הפועלים היהודים 'בונד'.